

УДК 316.7:930.85(477)

MEMORIALS AND PLACES OF MEMORIAL: LOCAL AND NATIONAL DIMENSIONS

МЕМОРІАЛИ І МІСЦЯ ПАМ'ЯТІ: ЛОКАЛЬНІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ВИМІРИ

Yaroshchuk I. V. / Ярошчук І.В.,*PhD in history, docent / к.і.н., доцент**orcid.org/0000-0001-8639-6648***Sokolov D.S. / Соколов Д.С.,***студент/ student**Kyiv National University of Civil Engineering and Architecture**Kyiv, Povitroflotskyi Avenue, 31, 03037**Київський національний університет будівництва та архітектури**м. Київ, Повітрофлотський проспект, 31, 03037*

Анотація. У сучасному українському суспільстві, що переживає глибокі трансформації, питання меморіалізації набуває особливої актуальності. Меморіали та місця пам'яті виступають не лише як просторові репрезентації минулого, але й як інструменти формування ідентичності, консолідації спільнот та переосмислення історичних травм. У цьому контексті важливо розрізняти локальний та національний виміри пам'яті, які взаємодіють, конфліктують або доповнюють одне одного.

Меморіали та місця пам'яті є ключовими інструментами збереження історичної спадщини й водночас – просторами формування колективної ідентичності. Вони фіксують певні події, постаті чи ідеї, які суспільство вважає важливими для свого минулого й сучасності. Аналіз меморіальних практик дозволяє зрозуміти, як різні соціальні групи та держава співвідносять локальні спогади з національними історичними наративами. У контексті сучасних трансформацій українського суспільства, зокрема війни, деколонізації історичного наративу та переосмислення національної ідентичності, питання меморіалізації набуває особливої актуальності. Локальні практики пам'яті, попри свою значущість, стикаються з низкою викликів, які потребують системного аналізу.

Ключові слова: Меморіали, місця пам'яті, локальні та національні виміри, українське суспільство.

Abstract. In contemporary Ukrainian society, which is undergoing profound sociocultural transformations, the issue of memorialization has acquired particular significance. Memorials and sites of memory function not only as spatial representations of the past but also as instruments for shaping collective identity, consolidating communities, and reinterpreting historical traumas. Within this context, it is essential to distinguish between the local and national dimensions of memory, which may interact, conflict, or complement one another.

Memorials and sites of memory serve as key instruments for preserving historical heritage while simultaneously providing spaces for the construction of collective identity. They commemorate specific events, figures, or ideas regarded by society as meaningful for both its historical legacy and its present self-understanding. The analysis of memorial practices enables an exploration of how various social groups and the state negotiate the relationship between local memories and national historical narratives. In light of the ongoing transformations within Ukrainian society – particularly the war, the decolonization of the historical narrative, and the rethinking of national identity – the problem of memorialization becomes increasingly relevant. Despite their importance, local practices of remembrance face a range of challenges that necessitate systematic scholarly examination.

Keywords: memorials, sites of memory, local and national dimensions, Ukrainian society.

Вступ.

У сучасному українському суспільстві, що переживає глибокі трансформації, питання меморіалізації набуває особливої актуальності. Меморіали та місця пам'яті виступають не лише як просторові репрезентації минулого, але й як інструменти формування ідентичності, консолідації спільнот та переосмислення історичних травм. У цьому контексті важливо розрізняти локальний та національний виміри пам'яті, які взаємодіють, конфліктують або доповнюють одне одного.

Меморіальна культура є важливим інструментом формування колективної пам'яті, і в Україні вона набуває особливого значення в контексті посттоталітарного суспільства, війни та деколонізації історичного наративу.

Основний текст.

Важливим у контексті меморіалізації є поняття колективної пам'яті. Кейлі Бейкер розглядає колективну пам'ять як спільне розуміння та відчуття приналежності до місця, що формується через взаємодію матеріальних (будівлі, пам'ятники) та символічних (спогади, історичні події, міфи) аспектів минулого. Вона виникає в географічно обмежених контекстах, є полісемічною та нестабільною в часі, і постійно відновлюється через діалог між особистими спогадами та історичними наративами.

Меморіалізація – це процес матеріалізації пам'яті у вигляді пам'ятників, музеїв, ритуалів, наративів. Вона може бути офіційною (державною) або неофіційною (громадською), централізованою або децентралізованою. За Антоном Дробовичем, ефективна меморіалізація має ґрунтуватися на принципах: інклюзивності – врахування різних голосів і досвідів; етичності – уникнення героїзації смерті; локальної участі – залучення громад до створення пам'яті; відкритості до переосмислення – пам'ять як процес, а не догма[1].

Ці принципи активно впроваджуються в Україні, де громади не лише зберігають пам'ять, а й формують нові наративи, що поєднують особисте та колективне.

Національні меморіали, як правило, мають офіційний статус і

репрезентують загальнодержавний наратив. Вони формуються через політику пам'яті, яку реалізують державні інституції, зокрема Український інститут національної пам'яті. Такі об'єкти, як Меморіал Героїв Небесної Сотні або Національний музей Голодомору, є прикладами централізованої меморіалізації, що формує уніфіковану версію історії.

Локальні ініціативи часто функціонують у вакуумі загальнодержавної стратегії. Відсутність чітких нормативних рамок та концептуальних орієнтирів призводить до фрагментарності меморіальних практик. Це ускладнює інтеграцію локальних наративів у загальнонаціональний дискурс.

Локальні місця пам'яті часто виникають як ініціативи громад, родин загиблих, волонтерських об'єднань. Вони мають емоційно насичений характер, відображають конкретні події, пов'язані з певною територією, і нерідко стають просторами спільного горя та солідарності. Прикладом є меморіали загиблим воїнам у містах і селах, які створюються без участі держави, але мають глибоке значення для місцевої спільноти.

Меморіали нерідко створюються без належного залучення місцевих спільнот, родин загиблих, ветеранів та представників культурного середовища. Такий підхід знижує рівень ідентифікації громади з об'єктом пам'яті, а іноді викликає спротив або байдужість. Участь громадян у процесі створення меморіалу є ключовою умовою його легітимності та ефективності.

Брак фахового підходу до дизайну меморіалів також призводить до появи об'єктів, які не відповідають естетичним, культурним або етичним нормам. Надмірна патетичність, шаблонність або невиразність форм можуть знецінити саму ідею вшанування.

Як зазначає історик Антон Лягуша: зараз ми формуємо нову меморіальну культуру, не знаючи її фінальної точки. Формуються практики, жанри, стихійні меморіали. Це суспільний процес, формування демократичної пам'яті. Поступово ситуація змінюється, але реалізація іноді йде радянським шляхом через застаріле законодавство. Багато старих норм зберігаються, тому державні інститути повинні встановити межі для меморіалізації. Зараз розробляється

закон про меморіалізацію війни, який має визначити основні правила. Стихійні меморіали, як прапорці на Майдані, – це швидка реакція суспільства на повільність держави. Відбувається експресивний порядок пам'ятування, – це не лише втрати, а й страх перед можливим знищенням і бажанням зберегти пам'ять. Тому є конкретна роль кожного з нас у збереженні пам'яті, і це питання вибору, готовності та усвідомленості. Роль у збереженні пам'яті полягає насамперед у роботі з нею. Сьогодні це наша готовність до донатів, волонтерства, захисту української землі, адже саме це є найважливішим і найскладнішим[2].

Сучасна політика пам'яті має прагнути до інтеграції локального і національного. Це можливо через: підтримку локальних ініціатив; створення платформ для діалогу між громадами та державою; децентралізацію меморіалізації; включення різних голосів у наратив пам'яті.

Розглянемо певні локальні практики меморіалізації в регіонах України:

Київська область стала першим регіоном, де реалізується Концепція меморіалізації пам'ятних місць російсько-української війни. Ініціатива об'єднує державні інституції, місцеві громади та громадські організації з метою створення національного маршруту пам'яті, що охоплює ключові локації, пов'язані з бойовими діями, окупацією та спротивом.

У громадах Київщини виникають спонтанні та організовані місця пам'яті, які мають глибоке емоційне та символічне значення:

Ірпінь: Романівський міст, зруйнований під час боїв, став символом евакуації та героїзму. ЖК «Ірпінські Липки» та «цвинтар автомобілів» – приклади урбаністичної меморіалізації.

Буча: Вулиця Вокзальна та церква Святого Апостола Андрія стали місцями вшанування жертв масових розстрілів.

Гостомель: Військове містечко та меморіал «Янгол Перемоги» у селі Мощун – приклади трансформації травматичних просторів у символи спротиву.

Бородянка: Центральна площа, зруйнована авіаударами, перетворена на простір пам'яті та мистецького осмислення.

Ці локації оснащуються інформаційними стелами, сенсорними терміналами, AR-дзеркалами та QR-кодами, що ведуть до цифрових архівів пам'яті. Київщина демонструє приклад інтегрованої локальної меморіалізації, яка поєднує: травматичний досвід війни; урбаністичні та природні простори; технологічні інновації; етичні підходи до пам'яті. Це дозволяє не лише зберігати минуле, а й формувати нову культурну ідентичність, засновану на досвіді спротиву, солідарності та гідності. Цей досвід може стати моделлю для інших регіонів України, що прагнуть зберегти пам'ять про сучасні події у формі, яка буде зрозумілою, чутливою та стійкою в часі.

У Волинському регіоні локальна пам'ять формується навколо історичних, культурних та сакральних об'єктів. Прикладом є меморіальний комплекс у Володимирі-Волинському, присвячений жертвам фашизму, що виник на місці колишнього концтабору. Також музей-садиба Лесі Українки в селі Колодяжне є прикладом культурної меморіалізації, яка поєднує літературну спадщину з регіональною ідентичністю. Поле битви під Берестечком щороку стає місцем меморіальних заходів, що вшановують героїв козацької доби.

Чернігівщина демонструє приклади травматичної локальної пам'яті, пов'язаної з подіями сучасної війни. У селі Старий Биків громада щороку вшановує закатованих мешканців, а в Левковичах створено меморіал із іменами розстріляних. У Чернігові на вул. Чорновола мешканці перетворили зруйновану багатоповверхівку на місце пам'яті, включене до національного маршруту. У селі Ягідне планується створення музею в шкільному підвалі, де під час окупації ховалися люди – це приклад трансформації простору болю в освітній меморіал.

У Закарпатті локальна пам'ять часто поєднується з туристичною та природною складовою. Ужгородський замок є символом регіональної ідентичності, а Лінія Арпада – військовий меморіал часів Другої світової війни. Демонтаж радянського меморіалу «Україна – визволителям» в Ужгороді свідчить про переосмислення тоталітарного спадку. Долина нарцисів у Хусті – приклад природної меморіалізації, що поєднує екологічну пам'ять із

культурною традицією.

Розробка, планування, обговорення та створення будь-якого меморіального проєкту, реалізація будь-якого рішення органів влади чи місцевого самоврядування, що стосується пам'яті про події війни (від перейменування вулиці до закладання меморіального скверу), мають бути зрозумілими, гласними, доступними для участі всіх зацікавлених сторін, експертів та широко прокомунікованими з громадою[3].

Меморіали мають не лише інформувати, а й підтримувати процеси колективного зцілення. Непродумане оформлення або меседж можуть повторно травмувати постраждалих. Важливо враховувати психологічні аспекти, особливо у випадках, пов'язаних із війною, репресіями чи геноцидом.

На прикладі міжнародного науково-дослідного й освітнього проєкту „Захистимо пам'ять”, що триває в Україні вже понад десять років, Анатолій Подольський аналізує сучасний стан, тенденції, виклики й перспективи створення місць пам'яті та культури вшанування жертв Другої світової війни, зокрема, українських євреїв та ромів. Дослідником здійснено аналіз відмінностей у політиці пам'яті щодо жертв Голокосту в часи комуністичного режиму та в сучасній демократичній Україні. В період 1945–1991 років комуністична влада України забороняла окрему пам'ять про євреїв, жертв Голокосту, всі жертви націонал-соціалізму в роки Другої світової війни маркувались евфемізмом радянського режиму, як „мирні радянські громадяни”. Таким чином, була нівельована особливість трагічної долі єврейських громад у часи панування нацистської антисемітської ідеології та практики. СРСР заперечував ідентичність цивільних жертв нацистської окупації, передовсім євреїв і ромів. Тільки за часів суверенної України була відроджена й ідентичність, і пам'ять про них. Один з прикладів відновлення історичної пам'яті про цивільні жертви гітлерівського режиму на землях України став проєкт „Захистимо пам'ять”. Саме завдяки йому протягом 2010–2020 років на теренах п'яти областей України – Львівської, Рівненської, Волинської, Вінницької, Житомирської – було встановлено 20 меморіалів українським

євреям і ромам, що були вбиті нацистськими каральними підрозділами та їх помічниками в період окупації України у 1941–1944 роках [4, с. 106].

Важливість "місць пам'яті" полягає в їх здатності зберігати та передавати історичні події, переживання і колективний досвід, сприяючи формуванню національної або групової ідентичності. Вони можуть стати місцями конфліктів або об'єднання, в залежності від того, як інтерпретуються минулі події і які значення їм надаються у сучасному контексті.

Публічні меморіальні простори мають глибоку символічну значущість, яка впливає на колективну пам'ять та ідентичність громади. Як зазначає П'єр Нора, місця пам'яті є місцями, де "кристалізується" і "секретується" пам'ять, вони є символами колективної пам'яті, що зберігають історичні події та наративи громади. Такі простори можуть включати пам'ятники, меморіальні парки, музеї та інші місця, присвячені пам'яті про війну та її жертв. Однією з ключових функцій меморіальних просторів є створення місця для колективного пам'ятання та вшанування загиблих. Ці простори слугують нагадуванням про трагічні події та їхні наслідки, допомагають громаді зберігати історичну пам'ять і передавати її наступним поколінням[5].

Меморіальні місця, інтегровані у повсякденне життя міста, мають потенціал для позитивного впливу на соціальну пам'ять та міську ідентичність. Вони дозволяють містянам згадувати свою соціальну історію без потреби спеціально відвідувати певні місця, що робить пам'ять більш доступною та значущою у повсякденному житті. Отже, міська громада та ідентичність є невід'ємними компонентами, що визначають характер та унікальність кожного міста. Формування міської ідентичності відбувається через взаємодію соціальних груп, культурних практик та історичних подій, що залишають свій слід у колективній пам'яті. Пам'ятні місця та меморіали відіграють важливу роль у збереженні цієї пам'яті, сприяючи розвитку міської ідентичності та підтримуючи зв'язок між минулим, теперішнім та майбутнім.

Окремим напрямом сучасної меморіалізації стає цифрова пам'ять. У 2025 р. в Україні презентовано проєкт «Національний маршрут пам'яті», що поєднує

ключові місця війни у форматі інтерактивного цифрового музею. Такі ініціативи перегукуються з європейськими практиками, наприклад, з проєктом Europeana “Memories of the Military”, який створює віртуальні меморіали на основі особистих історій військових.

У серпні 2025 р. Верховна Рада ухвалила Закон “Про принципи державної політики національної пам’яті”, який визначає збереження пам’яті як елемент національної безпеки та закріплює статус Інституту національної пам’яті як центрального органу влади. Закон передбачає розробку стратегії меморіалізації, оновлення топонімів та усунення імперських символів.

Висновки.

Політика пам’яті є багатофункціональним важелем об’єднання і порозуміння на тлі спільних викликів, спільних маркерів ідентичності, спільних атрибутів і цінностей[6].

Меморіали та місця пам’яті виступають не лише як просторові репрезентації минулого, але й як інструменти формування ідентичності, консолідації спільнот та переосмислення історичних травм. Їхнє ефективне функціонування можливе лише за умови етичного підходу, відкритості до різних інтерпретацій та активної участі громадян. У цьому контексті меморіалізація стає не лише способом збереження минулого, але й інструментом творення майбутнього.

Література:

1. Необхідно формувати відповідальну культуру пам'яті: Антон Дробович про створення меморіалів в Україні. <https://suspilne.media/culture/858755-neobhidno-formuvati-vidpovidalnu-kulturu-pamati-anton-drobovic-pro-stvorennamemorialiv-v-ukraini/>
2. Антон Лягуша. Зараз в Україні формується демократична пам’ять. *Історична правда*. 14 жовтня 2025 р. <https://www.istpravda.com.ua/articles/2025/04/22/164904/>
3. Антон Дробович. 9 принципів меморіалізації. Якою може бути пам’ять

про війну. <https://surl.li/eeclq>

4. Подольський А. (2021). Місця пам'яті жертвам Голокосту в Україні: тоталітарна спадщина та історико-політичні виклики сьогодення. Політичні дослідження / *Political Studies*, (1), 106–122.

5. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять. Київ: ТОВ «Видавництво КЛЮ», 2014. 272 с.

6. Шаповал Ю. Політика пам'яті як механізм консолідації суспільства: український досвід. Світ Ключ. 2024. Вип. 5 (№ 1-2), С. 86-120. [https://doi.org/10.33930/cw.2024.5\(1-2\)-6](https://doi.org/10.33930/cw.2024.5(1-2)-6)

Статтю відправлено: 16.10. 2025 р.

© І. Ярошук , Д. Соколов.